

BİR DÜNYA ŞEHİRİ OLARAK KONSTANTİNOPOLİS

KUTLU AKALIN*

Bizans döneminde Konstantinopolis hiç küresel şehir mertebesine ulaştı mı? Bu soruya yanıt Bizans başkentini dünya tarihi çerçevesi içinde değerlendirmekten geçiyor. Coğrafi keşifler ve kolonileştirme çağından önceki dönemler için geçerli olacak bir “dünya tarihi” anlayışının gayet farklı olacağı baştan kabul edilmelidir. Konstantinopolis gibi uzun ömürlü bir şehrin tarihini göz önüne aldığımızda *küresel tarih* ve *küresel şehir* kavramlarını birden fazla kez tanımlamamız gerekecek. Belki burada, başlangıç noktası olarak modern-öncesi dönemlerde dünya tarihiyle kastedilenin Akdeniz, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'nın oluşturduğu bölgeyle Güneydoğu Asya bölgesi arasındaki bağlantıları vurguladığımızı belirtmeliyiz. Bu iki geniş bölge birbirlerine kara ve deniz yoluyla iktisadi, ticari, dinî ve siyasi tesirlerde bulundular. Modern dönemlerde küresel şehirlerin bütün yerküreye yayılmış bir üretim, yatırım ve tüketim ağının aktörleri olduğunu görüyoruz. Peki, böyle bir ağda, bin yıllık tarihinde Konstantinopolis, benzer bir konuma sahip olmuş muydu?

Konstantinopolis'in küresel etkinliğini göstermek için, dönemlere göre değişen çeşitli konulardan bahsedeceğiz. Bunlardan ilki Roma geleneğinden kaynaklanan imparatorluğun evrenselliği fikri ve Roma şehrinin kendisinin bu toplumda özellikle vurgulanmış ve yüceltilmiş önemidir. Roma İmparatorluğu Yunanca *oikumene* terimi ile karşılanan “ikamet edilen yeryüzü” üzerinde siyasi birlik amacı güdüyordu ve bu durumda, Roma şehri bu birliğin küresel merkezi konumundaydı. Geç Roma gerçeklikleri elbette ki bu iddianın pek somutlanmadığını göstermektedir. Byzantium imparatorluğun merkezi olmadan önce zaten birçok şehir ve kasaba geleneksel başkent Roma ile beraber resmen

başkent ilan edildi ve fakat hiçbiri o toplumunun dokusu içinde Roma'yla karşılaştırılacak bir seviyede değildi. Konstantinopolis'in küresel şehir seviyesine yükselmesini sağlayan şartlara geçmeden önce, Roma'nın kendisinin Eski Dünya'nın batısında oluşmuş tek küresel şehir hâline nasıl geldiğini kısaca hatırlatmamız gerekmektedir. Burada sanatsal ve edebî iddiaların yanısıra iktisadi ve toplumsal gelişmeler de söz konusudur. Öncelikle, Roma Avrupa'nın ve Asya'nın bu yakasındaki en kalabalık şehirdi. Roma İmparatorluğu'nun geçirdiği siyasi ve askerî gelişmeler sonucunda, daha Kartaca Savaşları zamanında başlayan (MÖ 264-146) sömürgeci süreçle başkent Roma hızla zenginleşmeye ve özellikle lüks malların tüketiminin arttığı bir şehir olmaya başladı. Bu malların dolaşımı ve Roma'ya erişimi uzun mesafeli ticaret yollarının kuruluşu ve korunmasını gerektiriyordu. Bu da aynı zamanda, imparatorluğa katılan her yeni vilayet (*provincia*) ile, özellikle Bergama ile başlayıp Mısır'a kadar olan katılımlar, büyüyen imparatorluk demekti ve kontrol için yeni ve karmaşık yöntemleri zorunlu kılıyordu. Bu yeni bölgelerin önde gelen yöneticileri İtalya asıllı Romalı aristokratlarla aynı seviyede kabul ediliyor ve imparatorluğun en tepesindeki yönetici sınıfın arasına katılıyorlardı. Bu “taşra” yöneticilerinin Roma'yı tatmini sadece vergi yoluyla olmuyordu. Roma giderek büyüyen bir başkent olduğu için taşradan gelecek her tür ürünün tüketildiği de bir pazardı. Sadece lüks mallar değil, zeytinyağından keresteye kadar en temel ürünlere çok yüksek miktarda ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ilişkinin en güzel örneği *annona* filosu denilen, önceleri Sicilya ve Kuzey Afrika'dan daha sonra bunlara ilaveten İskenderiye'den çıkan ve Roma'ya tahıl taşıyan sistemdir. İmparatorluğun başkentinde oluşan bu talepler nedeniyle taşranın birçok yeri bu ihtiyacı karşılayacak şekilde ender ve çeşitli mahsüllerin ve malların üreticisi hâline geldi.

* Mardin Artuklu Üniversitesi

Bu açıdan Roma şehri, İskenderiye, Antakya ve Efes gibi büyük şehirlerden farklı bir konuma girdi. Başkentte tüketilecek mal ve hizmetlerin taşrada neredeyse suni olarak üretiminin teşviki modern dönemlerde gelişkin sanayiye sahip bir başkent taşrada veya sömürgelerde ham mamullerin üretimini teşvik etmesine ve hatta ona yönelik yatırımı yönlendirmesine benzetilebilir. Belki bir fark, modern imparatorlukların tersine Roma'da bürokrasinin çok az gelişmiş olduğudur.¹ Konstantinopolis ise bir taraftan eski Roma'da görünen bu parazit benzeri gelişimin izinde yürüdü bir taraftan da henüz IV. asırda imparatorluğun elitleri arasına giren temelleri sağlam ve genişlemekte olan bir bürokrasiye sahip oldu. Eski Roma'nın yönetici eliti, toplumu yönetirken kendi sınıfı içindeki sadakat normlarına ve Akdeniz'in etrafından gelen yukarı sınıf mensuplarının paylaştığı hemen hemen aynı kültürel kimliğe dayanıyorlardı. Buradaki kültürel etkileşimde tam anlamıyla bir alışveriş vardı. Roma, kendi kültür ve normlarını tek yönlü dayatmadı, aksine taşra kültürel mirasından o kadar çok şey aldı ki zamanla idaresindeki şehirleri gayet birleşik bir yapı içine getirdi. Merkezde ve çevredeki bütün bu şehirlerin en öncelikli hedefleri Roma barışının devamıydı. Akdeniz'de korsanlığın sona erdirildiğini ve bunun özgürlük ve artan refahı ortaya koyduğunu anlatan bu propaganda, başkent taşradan beklediği dünyevi bağlılığı yarattı. Çok yakın tarihlerde John F. Drinkwater bu "barbarlar miti"nin ideolojik boyutlarının kökenini ve gelişimini ele aldı.² Kısaca, Roma'nın ifade ettiği, medeniyeti barbarlara karşı koruma propagandası o kadar başarılıydı ki bu iddia edilen barbar tehdidinden çok uzaktaki bölgeler bile güvenlikleri için Roma askerî mekanizmasını ayakta tutmayı gayet yararlı buldular. Böylece giderek büyüyen başkent maddi ihtiyaçları yanında, bir de Roma tarafından icat edilip yaygınlaştırılan ideolojik ve psikolojik olarak tanımlanmış bir ortak kimlik de, Akdeniz etrafındaki bölgeleri büyük ve güçlü bir toplumlar ağı ile birbirine bağladı. Elle tutulur iktisadi ve toplumsal gerçeklikler yanında bu birlik duygusu ve onun başkentte üretilen ve sergilenen imgesi Roma'nın küresel şehir konumunu ortaya çıkaran en önemli boyuttu.

Roma bu üstün-şehir konumunu Konstantinopolis'in doğumundan çok önce kazandı. IV. yüzyıla gelindiğinde,

1 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social Economic and Administrative Survey*, II c., Baltimore 1964; Christopher Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge 2004.

2 John F. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213-496 (Caracalla to Clovis)*, Oxford 2007.

tüm medeni dünyayı yöneten ve onun birçok değerini de kendi içinde sergileyen, medeniyetin vitrini şeklindeki bir şehir tasavvuru toplumda yerleşmiş oldu. Bu fikir Konstantinopolis'in küresel şehir olma iddiasının içini doğrudan doldurdu. Ama Konstantinopolis bu konumu tam olarak nasıl kazandı?

Maddi şartların ilk evresi Konstantinos'un Bizans şehrine başkent unvanı verdiğinde bu iddianın altını doldurmak için Roma dünyasındaki mal ve hizmet dolaşımını yeniden düzenlemesiyle oluştu. En başlarda Konstantinopolis, es keza iki başkentten biri kabul edilen ama değeri biraz fazla büyütülmüş bir kasaba irisiydi. Ama bir nesillik süre içinde gerçekten küresel bir şehir hâline geldi. Tabii bu durumda onun nasıl bir "küre" içinde bulunduğunu tanımlamamız gerekmektedir. Öncelikle, birçok farklı siyasi ve toplumsal nedenlerle nüfusu hızla arttı. Konstantinos, İskenderiye'den Roma'ya tahıl aktaran rotayı Konstantinopolis'e çekerek yeni başkent kendi tahıl filosunu kurdu.³ Bu aktarım devam ettikçe şehrin nüfusunun artışı kaçınılmazdı. İkinci olarak, imparatorluk ideolojisine göre şehirde birçok yapının inşası gerekliydi. Böylece yapı malzemelerine aşırı ihtiyaç doğdu. Marmara Adası'nın (*Prokonnesos*) zengin mermer yataklarının yakınlığı da bir avantajdı. Ama ne kaynaklar bulunursa bulunsun ve ne binalar yapılırsa yapılsın şehrin küresel olma iddiasının asıl nüvesi, o obeliskin Konstantios tarafından büyük ihtimalle at yarışı sahasının ortasına dikilmek üzere Mısır'dan getirilmesidir. Aynı yerdeki farklı heykellerden oluşan koleksiyonun önemli bir parçası olacaktı⁴ ve ikizi de Roma'ya gönderilmişti.⁵

Bu koleksiyonla Konstantinopolis kendisini; Selanik, İzmit ve hatta Antakya ve İskenderiye gibi şehirlerden ayırarak Roma dünyasının hakiki yeni merkezi olduğunu ispatlayacaktı. Konstantinos ve oğlu II. Konstantios (337-361) başkentte yeni bir senato, hukuk okulları, yeni tapınaklar, hamamlar, su kemerleri vs. gibi Roma'nın temel idari ve kamu binalarını oluşturdular. Bütün bu kuruluşlarla başkent, küresel şehir tomurcuğu hâline

3 Cyril Mango, *Le Développement Urbain de Constantinople, IVe-VIIe Siècles*, Paris 2004; Cyril Mango, "The Development of Constantinople as an Urban Centre", *Proceedings of the 17th International Byzantine Congress*, Washington 1986 (aynı makale için bkz. *Studies on Constantinople*, Aldershot 1993); Paul Magdalino, *Constantinople Médiévale: Études Sur L'Évolution des Structures Urbaines*, Paris 1996.

4 Brigitte Pitarakis, ed., *Hippodrom/Atmeydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi = Hippodrome/Atmeydanı: A Stage for Istanbul's History*, İstanbul 2010; Jonathan Bardill ve A. Tayfun Öner, *Hippodrome of Byzantium*, İstanbul 2010.

5 Sarah Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge 2007.

1- Konstantinopolis (1493) (Schedel)

geldi ve ana küresel şehirden miras aldığı kültürel kimliği öne çıkarmaya başladı.

Konstantinos ve ilk zamanlar “Yeni Roma” diye adlandırılan Konstantinopolis’in eski Roma’ya göre bir avantajı da bulunuyordu. Bu, Konstantinos’un şahsen desteklediği ve himayesine aldığı Hristiyanlık ve imparatorluktaki bütün Hristiyanlara sağlanmış inanç

özgürlüğüdür. Bu etmen sadece Roma dünyasını içinden birbirine bağlayan yeni bir bağ değil aynı zamanda Roma İmparatorluğu’nun dışındaki büyük toplumlara da uzanan yeni bir kültürel gücü. Bu yüzden, Konstantinos’un Hristiyanlığa dönmesi ve bundan vazgeçmemesiyle eski Roma’nın merkezini oluşturduğu “küre”nin daha da büyüdüğünü söyleyebiliriz. Yeni Roma bu yeni kürenin

başkenti hâline geldi. Konstantinopolis'i küresel şehir kabul etmenin en önemli nedenlerinden biri yeni Hristiyan imparatorluğun başkenti olarak üstlendiği kültürel ve toplumsal işlevdir. Konstantinos, şehri başkent yaptığında yeni dinin buradaki kurumlarının sağlam temellere tutunmasını sağladı. Roma ve Konstantinopolis bu yeni dinî kültürün ikiz küresel şehirleri olarak

kendilerini gösterdiler. Roma İmparatorluğu'nun tek tanrılı bir dine dönmesi Akdeniz toplumunda yeni kimlik ve kültürel etkileşim boyutlarını doğurdu. Bu yeni ağ içinde kilise hiyerarşisi, manastır kurumu ve azizler kültürünün toplumsal boyutları yeni ortaya çıkan kilise kuruluşunun belkemiğini oluşturdu. Eski putperest kültür yavaş yavaş değişti ve Akdeniz çevresindeki ve

artık buradan daha uzak yörelerdeki topluluklarda bu tek tanrılı kültür kodunun baskın ortak kimlik hâline gelmesine seyirci kaldı.

Roma ve Konstantinopolis bu yeni küresel toplumsal ağın içindeki ayrıcalıklı konum için rekabet ettiler. Bu yeni kültürel ağ, Eski Dünya'da etkisini iki alanda gösterdi. Birincisi, eski şehirlerin yeni dinin statü sembolleri olarak yeniden tasarlanmalarıydı: Akdeniz şehir kültürü çok eskiden beri şehirlerin kamu binalarıyla donatılmasını gerektiriyordu. İkincisi, Hristiyanlığın kısa sürede Roma dünyasının kültürel zenginliğinin önemli bir parçası hâline gelmesiydi. Edebiyat çevreleri ve entelektüel gruplara kilise mensuplarından da katılım oldu. Edebî eserler arasında tamamen dinî konularda yazılmış uzun nutuklar, yazışmalar ve tartışmalar yeni ürünler olarak çıkmaya başladı. Roma ve Konstantinopolis bu yeni kültür atmosferinin ikiz merkezi olmuşlardı. Ne var ki Roma, havarilerden Petrus ve Paulus'un şehit edildikleri yer olduğu için birden özel bir önem kazanmıştı. Bu yüzden Roma, önceden yerleşmiş küresel önemine yeni bir boyut ekledi ve prestijini büyüttü. Eski Roma kısa sürede Hristiyanlığın en kutsal yerlerinden biri hâlini aldı. Birçok dinî bina yapılırken, orada yaşayan din adamları dinî tartışmalarda en son karar mercii olmayı da arzu etmişlerdi.⁶

Başlarda Konstantinopolis için İskenderiye, Antakya, Efes ve Kudüs gibi önemli şehirlerin büyük rakip olacağı düşünülebilir (İskenderiye IV. yüzyılda İstanbul'dan kesinlikle daha büyük bir şehirdi). Bu şehirlerin hepsi Roma'nın gibi dinî bir konuma da sahip olmaya çalışıyorlardı ama Roma'nın sahip olduğu tarihî ve toplumsal önem bu şehirlerde yoktu. Hristiyanlık öncesi yüzyıllarda İskenderiye ve Efes iktisadi ve toplumsal yönlerden Roma'nın çok gerisinde kalmışlardı. Tabii ki gayet görkemli mimari yapıları vardı ama Roma'dakiler onlara göre çok daha görkemliydi. Hele Kudüs gibi bir şehirde ne kadar önemli dinî bina varsa bunlar aslında merkezin (Roma ve Konstantinopolis'in) verdiği kararlar ve buralardan yönlendirilmiş maddi kaynaklarla inşa edilmişlerdi. İskenderiye ve Efes'in kendi kaynaklarıyla yaptırdığı dinî abide ve kiliseler merkezin sağladığı kaynaklarla yapılmış binalarla boy ölçüşemezdi.

Konstantinos'un Konstantinopolis'i başkent olarak kurarken örnek bir Hristiyan başkentten ziyade gerçekten Romalı ve imparatorluğa özgü abidevi bir şehir yapmak istediğini kesinlikle biliyoruz. Şehrin kuruluşunda dinî

nedenlerden çok mesela askerî nedenlerin varolduğunu da biliyoruz ama kurucusunun, dinî aidiyetleri ve bu alandaki şöhreti nedeniyle en başından beri yeni başkenti, Roma dünyasına Hristiyanlık merkezli olarak sunmuştur. Nitekim Konstantinos, Yeni Roma'yı kurma sürecinde dinî olarak küresel öneme sahip bir başarıya imza attı. 325'te İznik (Nicaea) Konsili oldu ve en kalıcı başarısı olarak paskalyanın kutlanacağı tarih belirlendi. O zaman nasıl karar alındıysa hep öyle kaldı. Bu, Konstantinos'un elde ettiği önemli bir başarıydı. Aynı İznik Konsili, bilindiği gibi, tamamen ilahiyat mevzularının tartışıldığı birçok konsilin ilkiydi. Bilindiği üzere bu konsilleri tasvir eden "ekümenik" sıfatı "küresel" sıfatı yerine kullanılabilir. Dolayısıyla İznik Konsili, parçası olduğu ve "küresel" seviyeye çıkardığı dinî tartışmaları ile yüzyıllar boyu çok sesli bir dini kültürün kanalı olmuş ve bu vasıta ile birçok farklı ekol ve grubu birbirine bağlayarak çok önemli bir rol oynamıştır. İznik'le başlayan bu süreç içinde Konstantinopolis, 395'te ikinci ekümenik konsilin toplandığı yer olmuştur. Konstantinos'un bu çerçevede üzerinde durduğu ikinci bir süreç Konstantinopolis'i, oluşmakta olan Hristiyan ağının tam ortasına yerleştirmesidir Konstantinos zamanında havarilerin ve birçok kutsal kişinin vücut parçaları (rölikler) Konstantinopolis'te toplanmaya başladı. Yüzyıllar boyunca pek çok rölik başkente akıp durdu. Konstantinopolis bu kutsal hazinenin oluşumuyla 1204'teki IV. Haçlı Seferi'ne kadar kültürel alanda rakiplerine karşı büyük bir avantaj elde etmiş oldu.

Bu dönemde Antakya'nın, kısa bir süre imparatorun ikametgâhı olarak kullanıldığından Konstantinopolis'e kuvvetli bir rakip olma ihtimali belirmişti ancak Theodosios zamanında Konstantinopolis, Roma'nın tek gerçek başkenti, kültür ve ekonominin tek merkezi hâline gelmiştir. Eski Roma'nın Vandallar tarafından yağmalanması ve şehrin 410 yılında düşüşü de bu durumu netleştirmiştir. Bahsedildiği üzere Roma zaten son 100-150 yılında, Konstantinopolis ile birlikte Roma dünyasına baş olma iddiasını yüzyıllardır sahip olduğu prestije dayanarak devam ettiriyordu yoksa iktisadi ve siyasi şartları açıdan böyle bir iddiada bulunması mümkün değildi.

Eski Roma ve onu çevreleyen Batı vilayetlerinin, biraz da yapay olarak çizilmiş Batı sınırlarını savunma gerilimi zaten uzun zamandır sürmekteydi. Artık genel olarak kabul gören anlayışa göre IV. yüzyıl sonlarında "aşırı yayılmış olma"nın devam edemeyeceği belli oldu ve kısa sürede Batı topraklarının siyasi olarak parçalanması gerçekleşti. Ne var ki Roma, çok uzun süredir ticari

⁶ Richard Krautheimer, *Three Christian Capitals: Topography and Politics*, Berkeley 1983.

2- Konstantinopolis'in simge mabedi Ayasofya (Bunduri)

3- Konstantinopolis ve dünya şehirleri (Harita: Oğuz Kallek)

ve kültürel ağının etkilerini Kuzey sınırının çok daha ilerisine taşımış olduğundan, Batı taraflarını kendisinden çok farklı olmayan yapılara bırakmış oldu. Bu topraklarda kurulan krallıklar Roma âdetlerine veya Roma âdetleri sandıkları şeylere sahiptiler ve Konstantinopolis'in imparatorluğun başkenti olmasına da bir itirazları yoktu. O zamanın kaynaklarından Romalıların bu durumu basitçe “yeni bir idare” deyip geçmediklerini biliyoruz ve fakat bu, öyle böyle sadece siyasi bir anlam ifade ediyordu. Yeni durumda, niteliksel olarak yani iktisadi, kültürel ve dinî açıdan değişiklik yok mesabesindeydi niceliksel olarak ise hatırı sayılır bir küçülme oldu. Batı, imparatorluğun zengin bir parçası değildi; az da olsa şehirlerinde olan zenginlik ise, imparatorluğun sağladığı büyük ağın parçası olmasından ve büyük şehirleri besleyen mal ve personeli dolaşıma sokmasından kaynaklanıyordu. Şimdi geniş imparatorluk ağının yerini daha küçük olan krallıkların ağı aldı, kilisenin kurduğu ağ varlığını devam ettiriyordu ama şehir hayatı küçüldü ve taşradaki hayat da eskisine oranla çok daha fakirleşti. Hele Vandalların Kuzey Afrika'ya yerleşmesiyle eski başkent, tahıl ambarını da kaybetmiş oldu. Bu durumda, başkentte büyük nüfus barındırmanın imkânı yavaş yavaş ortadan kalktı.

Bütün bunlar Konstantinopolis'i nasıl etkiledi? Gördüğümüz gibi hemen hemen önemsiz bir Bizans şehrinin IV. yüzyılda Konstantinos ve ardıllarınca

başarıyla Konstantinopolis hâline getirilmesi, Konstantinos'tan sonraki ilk neslin biraz da şans eseri serpilmesinin etkisiyle ve I. Theodosios'un mutlak başarısıyla gerçekleşti.⁷ Bu onları, sırf hayatta kalabildikleri için değil; Konstantinopolis'i ileriki yüzyılların küresel şehri yapacak temelleri oluşturdukları için başarılı yapmaktadır. Önceden bahsettiğimiz obelisk, at yarışı pistinin ortasına, imparator locasının hizasındaki yerine onların döneminde yerleştirildi ki bu obelisklerin kaidesine resmedilmiş figürler arasında başlıklarından tanınan ve imparatora vergi ve hediye getirmiş yabancı milletlerden temsilciler görülmektedir.

V. yüzyılda, bugün de ayakta olan, kara surlarının inşasını görüyoruz ve bu surlar kısa sürede dışarıdan gelenler tarafından Konstantinopolis'in en uzun süreli simgelerinden biri olarak görüldü. Theodosios, Konstantinopolis'i önemli bir şehir hâline getirmek için birçok yatırım yaptı. Bugünkü Beyazıt Meydanı'nda yer alan Forum'u ve tarihî yarımada'nın güneyinde Yenikapı'daki geniş limanı ona borçluyuz. Aynı zamanda şehirde artık kalıcı bir saray çevresi oluşturdu ve

⁷ C. Mango ve G. Dagron (ed.), *Constantinople and Its Hinterland: Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford 1995 (Aldershot, Hampshire, Great Britain 1995).

imparatorluğun kültürel atmosferinin gelişmesine yönelik birçok icraatlar yaptı. Bunların başında hem bürokratik seçkinlerin hem de memur kadroların gelişimi ayrıca önemlidir. 438'de ilan edilen yasa koleksiyonu (*Codex Theodosianus*) ile Roma hukuk geleneğine bir abide kazandırdılar ki bu, Romalıların küresel kültüre yaptığı özgün katkılardan da biridir.⁸

Dinî alanda, Konstantinopolis, rakipleri olsa da kilise dünyasındaki önceliğini korumaya devam etti. V. yüzyılda bütün Akdeniz havzası ve Orta Doğu'da yoğun dinî ve ilahiyat tartışmaları olurken Konstantinopolis bu konuda tabii ki önde gelen aktörlerden biriydi. Sadece Roma'nınkiyle boy ölçüşebilecek şekilde Doğu Akdeniz'deki en önemli kilise hiyerarşisine sahipti. Ruhban kadrolarını devamlı yenilediği geniş bir ağa sahipti. Mesela, Kapadokya'dan Nazianzuslu Gregorios, Theodosios zamanında başpiskopos idi (379-381). Antakyalı "Altınağzlı" Ioannes onu, bir süre sonra aynı makamda takip etti (398-404). Antakyalı Nestorios aynı makamda vaaz vermeye başladığı sırada ise (428-431) Roma ve Hristiyan küresinde ilahiyat tartışmaları kültürel hayatın ayrılmaz bir parçası olmuşlardı. Nestorios'un hasmı İskenderiyeli Kyrillos, Nestorios'un etkisini azaltmak için Konstantinopolis'e ajanlar yolladığında saraydaki birçok görevliye verilecek rüşvetlerin detaylı bir listesini hazırlamıştı.

Bütün bu dinî ağlar ve rakip ağların kuruluşu aslında tüm Hristiyanların bir parçası olduğu ortak bir kimliği ortaya çıkardı. Anglosakson idaresindeki İngiltere örneğindeki gibi, Romalıların elinden çıkmış topraklarda piskoposlar cemaatlere Romalı ve Hristiyan olmanın artık kesinlikle aynı anlama geldiğini söylüyorlardı. Buna benzer düşünceleri Canterburyli Augustinus'ta görmekteyiz ki kendisi 579-585'te Konstantinopolis'te yaşamış olan ve sonra Roma başpiskoposu (yani papa) olan Büyük Gregorius tarafından İngiltere'ye gönderilmişti.

Konstantinopolis'in dinî ve tabii kültürel üstünlük iddiası 500 yıllarında büyük ihtimalle yarım milyondan fazlaya ulaşan nüfus ile destekleniyordu. Theodosios zamanında geleneksel Roma şehir ve imparatorluk âdetleri uyarınca yapılmış kamu binalarıyla bu nüfus refah içerisinde yaşamaktaydı. Başka bir Roma âdeti olan düzenli ve sistemli vergilendirme politikası sayesinde İmparator Anastasios'un ölümü (ö. 518) zamanında hazinede gerçekten yüksek bir meblağın yer aldığı kayıtlarda geçer.

Bütün bu gelişmeler Iustinianos'un uzun hükümdarlığı sırasında (527-565) zirveye ulaştı. Onun zamanında yapılmış hemen hemen her şey daha sonraki yüzyıllarda Konstantinopolis'in küresel öneminin artmasına neden oldu. Iustinianos tahta çıkar çıkmaz Roma kanunlarının toplanıp yayınlanması idealini tekrar ele aldı. 533 yılında kanunların birinci kısmı yayımlandı. Arkadan gelen üç kısım ile beraber hem hukuk eğitimi hem de hukukun uygulanması için önemli adımlar atılmış oldu. Roma dünyasında hukuk eğitiminin ana merkezi Beyrut'tu (Berytus) ama bu icraatin tamamlanması için gene imparatorluğun merkezinin insiyatifi gerekli olmuştu.

532 yılında başkilise olan Ayasofya ile beraber Konstantinopolis'in merkezinin önemli bir kısmı Nika İsyanı denen meşhur başkaldırma içinde küle döndü. Ayasofya, aslında 404'te orada inşa edilmiş ilk kilisenin yerine 415 yılında bir ayaklanma sırasında yanmasından sonra yapılmıştı. Iustinianos tarafından tekrar inşa ettirilen Ayasofya, bin yıla yakın süre en büyük kubbeli kilise olarak kaldı. Tabii ki bu abidenin o zaman ve çok daha sonraları Konstantinopolis'in en önemli sembollerinden biri hâline gelmesi ve birçok başka yapıya örnek oluşturması şaşırtıcı değildir.

Iustinianos dönemi boyunca Konstantinopolis, Hristiyanlığın gelişimine katkı veren önemli bir merkezdi. Hükümetin doğası gereği, kilise liderleri, türlü cemaat liderleri ve hatta vaftiz olmak isteyen başka krallar, imparatoru kendilerine vaftiz babası yapmak için Konstantinopolis'e geldiler. Kaynaklara göre Gürcistan ve Lazistan'ın kralları Konstantinopolis'e gelip vaftiz oldular ve imparator tarafından hediyelerle uğurlandılar. Roma'dan papalar, Ioannes (525) ve Agapetus (536), Ostrogot kralının elçileri olarak geldiler. Daha sonra papa Vigilius, imparatorla dinî bir konuda anlaşmazlığa düştüğü sırada gayet uzun bir süre Konstantinopolis'te ikamet etti (547-555). Iustinianos, imparatorluğun doğusunda yaşayan Hristiyanlar üzerinde kendi dinî görüşlerini yaymak istedi. 451'deki Kadıköy (Khalkedon) Konsili sonrasında çok ciddi anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu tarihten itibaren imparatorun icraatlarından kaynaklanan maruzatlarını bildirmek ve kendi görüşlerini sunmak için Suriye gibi Doğu vilayetlerinden Konstantinopolis'e devamlı rahipler gelip durdu. Iustinianos döneminde Konstantinopolis'te ikinci defa ekümenik bir konsil toplandı (553). Ayrıca Iustinianos Orta Doğu'daki Arap kabilelere misyonerler gönderdi ve Gassanîlerin başı Haris b. Cebele'yi 563'te Konstantinopolis'te ağırladı. Konstantinopolis'in bu gibi müttelik hükümdarlar

⁸ John F. Matthews, *Laying Down the Law: A Study of the Theodosian Code*, New York 2000.

üzerindeki etkisi zaten o kadar sağlamdı ki onların Khalkedon karşıtı bir inanca sahip olmaları Iustinianos için çok önemli olmadı. Efesli Yuhanna'nın aktardığına göre; Iustinianos döneminde Etiyopya Krallığı'na dahi misyonerler yollanmıştı. Konstantinopolis'in bu dönemdeki küresel önemine binaen birçok efsane türedi. Bunlardan birine göre Orta Asya'dan gelen bazı keşişler beraberlerinde kaçak olarak ipekböceği kozası getirerek Romalıların kendi başlarına ipek üretmelerini sağladılar. Böylece ipek; o zamana kadar sadece Çin'de üretildiği kabul edildiği için, daha yüksek fiyata ve Farsların aracılığıyla temin edilmeyecekti.

Bu gibi nedenlerle Iustinianos döneminin Konstantinopolis'in küresel önem açısından en yüksek seviyeyi oluşturduğunu düşünüyoruz. Daha sonraki yüzyıllarda Konstantinopolis, böyle bir şöret, zenginlik ve dinî-kültürel faaliyet yoğunluğuna ve etkileşimine ulaşamadı. Iustinianos dönemi Konstantinopolis'in imgesi, o zamanki kültürlerle öyle bir işledi ki sonraki kuşaklar tarafından çok daha abartılı boyutlara çıkarıldı. Sadece Avrupa'nın kuzey taraflarında değil, hemen hemen bütün Asya'da Konstantinopolis imparatorluk kavramı ve makamıyla özdeşleştirildi. Roma/Bizans medeniyetinin bu aşamadaki seviyesi herhâlde ancak Çin'deki Han hanedanı dönemiyle karşılaştırılabilir (MÖ 206-MS 220). İki imparatorluk arasında iktisadi ve demografik karşılaştırmalar çok net ortaya konamaz ama elimizde MS II. yüzyıl dolaylarında Han hükümdarlığında yapılmış bir sayımın sonuçları var: Buna göre 7 milyon km²'de 12.2 milyon hane vardı ve 58 milyon kişi yaşıyordu.⁹

Hem Roma hem Han İmparatorluklarında hükmedilen alan önceden görülmemiş bir büyüklükteydi ve çok çeşitli halklar aynı siyasi idare altında ilk defa böyle birleştirilmişti. Merkezî hükûmetin gücü o kadar etkindi ki Çin'de Han idaresi, Batı Avrupa'da da Roma idaresi sona erdikten çok sonra dahi o topraklarda kendilerini "medeni" sayan topluluklar kendilerine "Han" ve "Romalı" demeye devam ettiler. Bu imparatorlukların küresel etkisi silinemez bir hâl almıştı.

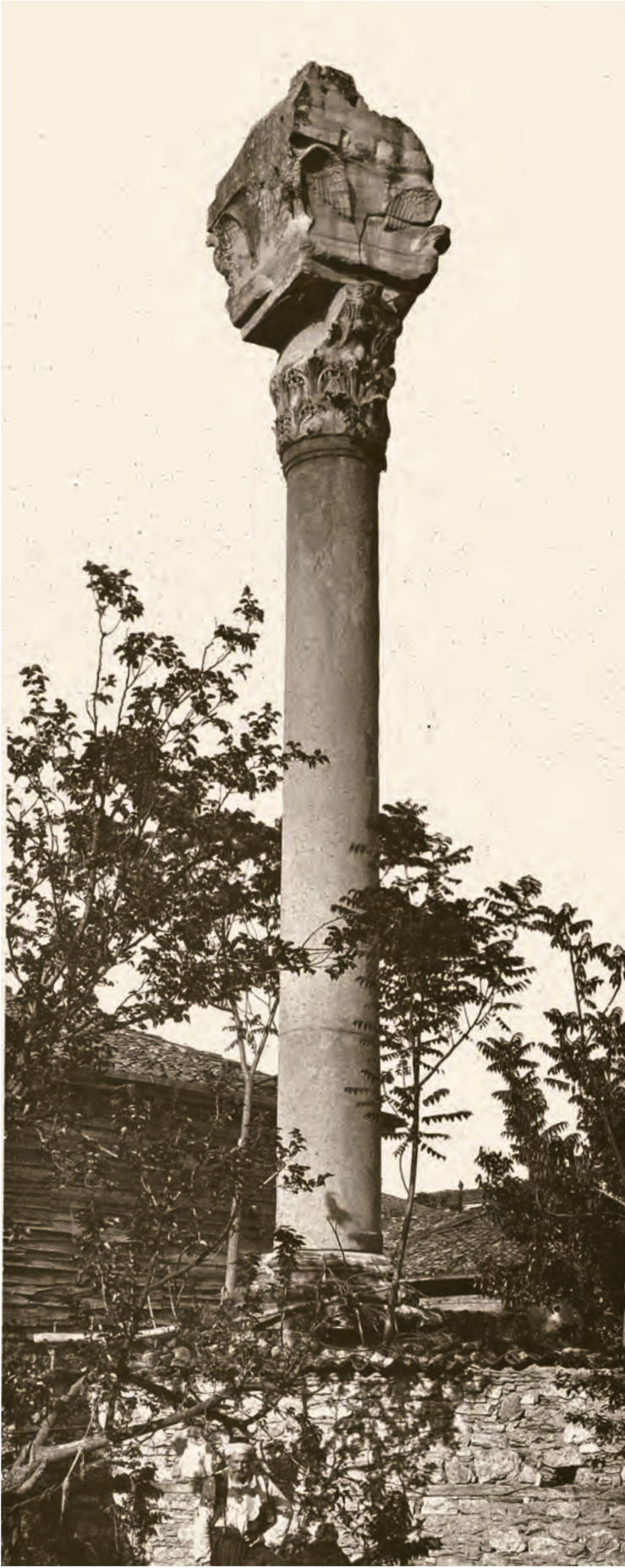
Çin'de Han imparatorluğunun oluşumu Roma imparatorluğundan çok önce gerçekleşmiş olsa da iki imparatorluk da gelişmişliklerinin zirvesine aynı yoldan ulaştılar: başlangıçta yurttaş ordusuna sahip iki şehir-devlet zamanla daimi profesyonel orduya sahip imparatorluklara dönüştüler. Farklı kademelerde ihtisaslaşmış memurlara sahip bürokratik hiyerarşiler

yarattılar. İki durumda da merkezî devlet standardize edilmiş para arzını kontrol ediyordu. Devletin ve sarayın mal üretimi ve ticaretindeki etkisi baskındı. Kanunlar gayet kapsayıcı bir şekilde toparlanmıştı. Gördüğümüz gibi abidevi binaların yapımı, dinî törenler, seçkinlerin eğitimi, dinî ve dindışı edebiyat eserlerinin oluşumu iki imparatorlukta da belirli bir kültür kimliğinin oluşmasına yol açtı. Bu kimlik aynı zamanda mefhum-ı muhalifi olan "barbar" kimliğini de tanımladı. Roma/Bizans'ta ve Çin'de tarih yazımı ise saray ve yakın çevresinin ihtiyacını gidermek üzere gelişmişti. 500 yılı civarında Konstantinopolis'te büyük ihtimalle yaklaşık yarım milyon nüfus vardı ve Roma'nınki 80.000 civarına düşmüştü. Böylece Konstantinopolis, Eski Dünya'nın batısındaki en kalabalık şehir oldu. VI. yüzyılın ortalarında bu nüfusun çoğunluğunu, 542'de başlayan veba sırasında kaybetti. Bu andan itibaren Konstantinopolis'in önemi artık büyüklüğü ile değil ama çoktan kurulmuş ve kabul edilmiş ve çevresindeki topluluklar tarafından saygıyla bakılan statüsünde görülebilir. Çin, eğer Asya içinden yolculuk yapılırsa 7.000 km kadar mesafede olan ve toprak askerleri (Terrakotta Ordusu) barındıran meşhur (Qin Hanedanı, MÖ geç III. yüzyıl) Changan (bugün Şian) şehrinde başlıyordu. Denizden gidilirse Mısır'dan Vietnam'a 12.000 km'lik bir yol vardı. İpek, yeşimtaşı ve demir objeler Bizans'a ulaşırken Bizans'ın keten, cam ve cips taşı Çin'de bilinmekteydi. Ancak gene de iki imparatorluğun birbirleri hakkında gerçek ve güvenilir bilgi sahibi olmalarına daha yüzyıllar vardı.¹⁰

VII. yüzyıl süresince Doğu Roma, topraklarının önemli bir kısmını Müslümanlara kaybetti. Konstantinopolis kendi imparatorluğunun en önemli şehri hâline geldi. Hemen Müslümanların önem kazandığı bu ilk yüzyılda değil ama VIII. yüzyılda Bağdat, Konstantinopolis'e denk bir rakip olarak kendini gösterdi. Kültürel anlamda Bağdat, İslam'ın Altın Çağ'ının merkeziydi. Orta Asya, Doğu Asya ve Atlantik Okyanusu ile Batı Avrupa topraklarına ulaşan yeni Müslüman ülkeler arasında işleyen ticaret yollarının ortasındaydı. Daha Emevîler döneminde Müslümanlar, Romalıları yetişebilecek kültür seviyesinde ve kuvvette bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu imparatorluğun merkezi Şam'dı. Onun iktisadi, toplumsal ve kültürel seviyesi Konstantinopolis'inkine henüz tam olarak denk değildi ama Emevî devletinin dağılıştından sonra

⁹ Robert Tignor v.dğr. (ed.), *Worlds Together, Worlds Apart: A History of the World from the Beginnings of Humankind to the Present*, New York 2011, s. 277.

¹⁰ Walter Scheidel (ed.), *Rome and China: Comparative Perspectives on Ancient World Empires*, Oxford, New York 2009, s. 4-5.

4- Konstantinopolis'in simgelerinden Kıztaşı ve Çemberlitaş (Sağda) (Gurlitt)

5- Konstantinopolis'te imparatorluk törenlerinin mekânı Hipodrom ve Dikilitaş (Allom)

Abbasîler yeni kurdukları başkent Bağdat'ta gerçekten küresel öneme sahip bir şehir inşa ettiler.

Konstantinopolis açısından bakılırsa, Bağdat gerçekten bütün Müslüman başkentleri arasında en geçerli statüye sahipti. Daha sonra patrik olan Fotios Bağdat'a diplomatik görevle gitti (bir ihtimal IX. yüzyıl ortaları). Konstantinopolis'teki seçkinler Bağdat'taki seçkinleri yakından takip ediyorlardı. Bir anekdota göre İmparator Theophilos (829-842), Harun Reşid'i (786-809) taklit edercesine Konstantinopolis pazarlarını tebdil-i kıyafetle teftişe çıktığında halk tarafından hor görülmüştü.

Bizans Konstantinopolis'inin tarihinde Iustinianos dönemine denk bir küresel önem başka bir zaman bulunamayacak olsa da şehri gene de küresel öneme taşıyan bazı dönem ve mevzular oldu.

Bu mevzulardan biri Rum ateşi denen malzemeydi. Bu ateş, sadece Bizanslılar tarafından üretildi ve kullanıldı. Baruttan önceki dönemde Rum ateşi konu

edildiğinde her toplum hemen Konstantinopolis'i hatırlardı. Bu malzemenin en önemli dönemi VII. yüzyılda Arap/Emevî askerî üstünlüğünün durdurulmasıyla oluştu. Bizans tarihinde bu malzemenin imalinin devlet sırrı olduğu söylenir. Yakın zamanlarda John Haldon'un çalışmalarıyla bu malzemenin aslının Karadeniz yöresinden doğal yollarla birikmiş nefit kuyularından geldiğini öğreniyoruz. Birkaç sefer Bizans'ın düşmanları Rum ateşi taşıyan gemileri ve bu ateşi püskürtmekte kullanılan sifonlarla beraber ele geçirmiş olsalar da bunu etkili şekilde kullanamadılar ve benzer veya aynı silahlar geliştiremediler.¹¹

Konstantinopolis'in küresel bir şehir iddiasında bulunduğu diğer uzun bir dönem IX. yüzyılda Slavların Hristiyanlaştırılması sırasındadır. Bu süreç, daha önce bahsedilen Fotios'un patrikliği sırasında (858-893) başladı. Kyrillos ve Methodios adında kardeş keşişler 860'larda Moravya kralının davetiyle oraya gittiler. Kyrillos daha önce diplomatik ilişkilerde bulunması için Bağdat'a Abbasî halifesine ve ayrıca İmparator III. Mikhael (842-867) tarafından Hazar Hanlığı'na onları Hristiyanlaştırmanın yollarını aramak için yollanmıştı. Moravya'dan gelen davet uyarınca iki kardeş Orta Avrupa'ya geçtiler. Misyonerlikleri başarıya ulaşınca Avrupalı Slavlarla Bizans arasında daha önceden tahmin edilemeyecek derecede kültürel bir ilişki doğdu. Slavlar, Konstantinopolis sarayı ve kilisesinden aldıkları Hristiyanlık kimliği sayesinde hükümsüz bir kabile toplumu seviyesinden doğru düzgün bir medeniyet seviyesine çıkmış oldular.

Kiril alfabesinin öncülü olan Glagolitik alfabe, Kyrillos tarafından bu misyonerlik görevi sırasında oluşturuldu. Konstantinopolis merkezli kültürel ve edebî dağarcık bu zamandan itibaren Bizans ve Slavlar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturdu. Bu yüzden Konstantinopolis'in 1453'te Osmanlı ordularına düşüşü üzerine Moskova'nın Konstantinopolis ile Kuzey Slavları arasındaki inanç bağlarına dayanarak Üçüncü Roma'yı oluşturma iddiasında bulunması şaşırtıcı değildir.

Konstantinopolis, Avrupa'nın kuzey uçlarında yaşayan topluluklara kadar ışıldayan bir zenginlik ve statü halesi taşımaya devam etti. İleri Orta Çağ'da Konstantinopolis, Avrupa'dan gelen herkes ama özellikle tüccarlar, hacılar ve paralı askerler için kolayca

¹¹ John Haldon, "Greek Fire' Revisited: Recent and Current Research", *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, ed. Elizabeth Jeffreys, Cambridge 2006, s. 290-325.

ulaşılabilir bir noktaydı. Konstantinopolis'teki Vareg Muhafızları Kuzey Avrupa'nın farklı yörelerinden gelmiş ve imparatorun şahsi korumalığını üstlenen askerlerden oluşurdu. Vareg Muhafızlarının kuruluşu X. yüzyıla tarihlenir ve muhafızların içinde İskandinavyalılar, Normanlar ve Anglosaksonlar bulunurdu. Daha sonra III. Harald Hardrada olarak Norveç tahtına çıkacak Harald Sigurdsson gençliğinde Konstantinopolis'te Vareg Birliği'nde görev aldı (1034-1042). Normanların 1066'daki Britanya çıkarmasından sonra çok sayıda Anglosakson aristokrat Konstantinopolis'e gelerek muhafız ve asker olarak yaşadılar.

Konstantinopolis'in mücevher kutusu imgesi gayet büyük ruhani öneme sahip bir merkez olmasıyla paralel gitmekteydi. Önceden belirtildiği gibi daha en başlardan itibaren fazlasıyla kutsal rölik ve başka emanetler burada toplandı ve şehrin çok çeşitli bir kutsal hazinesi oluştu. Bu, Konstantinopolis'in ruhban ve manastır çevrelerinde en kalıcı imgesiydi. İmparator Aleksios'un (1081-1118) 1095'te Batı Avrupalılardan talebi olan Selçuk Türklerine karşı savaşma karşılığında vaat ettiği şeylerden biri de bu kutsal hazineden paydı. Şehir 1204'teki IV. Haçlı Seferi'nde bu vaatlerden fazlasıyla zarar gördü. Şehrin maddi ve manevi değeri olan bütün hazineleri Avrupa'ya kaçırıldı. Şehir, bu kayıplardan sonra bir daha eski hâline gelemedi.

Şehir veya toplumların küresel olma iddiaları sırasında oluşturdukları kültürel ve toplumsal ağ ile ortak kimliklerin çok önemli olduğunu belirtmiştik. Haçlı Seferleri döneminde Bizans/Roma İmparatorluğu'yla Batı Avrupalılar (Frenkler) arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, Müslüman ordularına karşı Hristiyanlığı savunma ortak bir fikir olarak ortaya çıktı. Herhâlde Konstantinopolis'i son anına kadar küresel bir şehir yapan faktör, şehirde en başından beri varolan bir şeydi. Surları hiçbir zaman yıkılmamıştı ve şehir hile olmadan hiç düşmemişti. Askerî açıdan Konstantinopolis surları tam bir modeldi. Osmanlı ordularını bu surları yıkmak için türlü metodlar denemeye ittiği gibi Avrupalıları da genelde sur savunmasını yarmak üzere çalışma yapmaya motive etmişti. Osmanlıların Konstantinopolis'i alışından çok sonra dahi surlar, şehrin eski haşmetinin bir hatırlatıcısı olarak kaldı. Konstantinopolis surları Roma başkentinin düşmanları gözündeki şöhretinin ve önceki kimliğinin bir işareti olarak kalmaya devam etti. XI. yüzyıldan itibaren Türklerin Anadolu'daki ilerlemeleri yüzünden Bizans seçkinleri aradaki bütün farklılıklar ve kültürel anlaşmazlıklara rağmen Latin Hristiyanlara çok daha yakınlaşmaya başladılar. XI. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis Avrupa'daki

kültürel ve toplumsal çevreyle bütünleşmeye başladı, Batı Akdeniz'deki Hristiyan kardeşlerinden askerî ve toplumsal bağımsızlığını terk etti. Haçlı seferleri yeni ticari çıkar kanalları açtı. Bu durumda Konstantinopolis bu yeni ağların önemli bir parçası olarak önemini devam ettirdi. Artık siyasi ve askerî aktörlerden çok, Avrupalı ve Asyalı tüccarların daha çok girdikleri bir merkez olmuştu. Konstantinopolis'in Venedik'le kurduğu iktisadi bağ yavaş yavaş 1204'teki düşüşünün yolunu hazırlamaya başladı. O zamandan sonra bile Ukrayna ile Mısır arasındaki gayet kârlı köle ticareti rotasında önemli bir noktaydı.

1261'de Palaiologoslar şehri Venediklilerden geri aldıklarında, Karadeniz ticaret tekeli de -Akdeniz etrafındaki Müslüman şehirlerin güçlü bir şekilde talep ettikleri malları da içerecek şekilde- ele geçirmişlerdir. Sonrasında Venediklilerin kadim rakibi Cenovalılar Bizanslılardan bu ticareti tek başlarına yönetme ayrıcalığını almışlardır. Konstantinopolis'teki merkezlerini Pera'da kurarak Pera'nın, Baltık Denizi'nden Boğaziçi'ne ulaşan yaygın ticari ilişkiler sayesinde, şöhret kazanmasını sağlamışlardır. Zamanla Konstantinopolis ve Pera ticari öneme sahip ikiz şehirler olarak boy gösterdiler. Son zamanlarına kadar Konstantinopolis'in hâlâ gayet güçlü surları vardı ve örneğin, I. Bayezid zamanındaki (1389-1402) Osmanlı saldırılarına karşı korunaklıydı. Pera da o kadar önemli bir ticari aktördü ki hiçbir düşman ordusu Akdeniz ticaretindeki çıkarlarını gözardı ederek Pera'nın güvenliğini tehdit edemezdi.

Bu ortak yaşam, giderek yayılan Osmanlıları rahatsız etmeye başladı. Konstantinopolis'in çevresinde hâlâ Osmanlılar'ın tam güvenliğini tehdit edecek bir diplomasi ve kültür ağı mevcuttu. Konstantinopolis'te artık ne askerî bir kuvvet ne de teknolojik bir üstünlük kalmıştı ama hâlâ Roma İmparatorluğu'nun tarihî prestijine sahipti ve Osmanlı tahtında hak iddia eden şehzadeler ev sahipliği yaptığı oluyordu. Osmanlılar topraklarının çoğunluğu Avrupa'da olsa da Konstantinopolis'in varlığı nedeniyle Avrupa içlerine doğru daha fazla ilerleyemez hâle gelmişlerdi. 1453'te Konstantinopolis nihayet Osmanlı ordularına düştüğünde Avrupa'da doğan büyük buhrana da bu düşüş neden olmuştu. Konstantinopolis, içinde doğduğu ve yönettiği dünya sona ermiş olsa da yaşamaya devam etmişti, düşüşü Doğu ve Orta Avrupa açısından gerçekten yeni bir dönem başlattı. Bu yörelerde oluşan yeni ilişki ağları ve yeniden tanımlanan kimlikler en iyi ifadelerini Konstantinopolis'in Osmanlı hâkimiyetinde yeniden oluşturulacak olan küresel statüsünde bulacaklardı.